

TARIX DARSLARIDA VIZUAL VOSITALARINING SAMARADORLIGI HAMDA AHAMIYATI

Axmedova Munojatxon Jurayevna

Annotatsiya: *Ushbu maqolada tarix darslarida vizual vositalarining samaradorligi hamda ahamiyati to'g'risida so'z boradi. Chunki ko'rgazmali vositalar tarixiy bilimlarning o'quvchilar ongiga etkazish va singdirishda muhim manba hisoblanadi. Ko'rgazmalilik eng avvalo o'qitish va o'rganishning ko'rgazmali usuli, o'qituvchi bayonining ko'rgazmali bo'lishi, uning o'quvchilardagi tayyor obrazlarga suyana bilishi, o'quv materialini bayon qilish vaqtida ko'rgazmali qurollardan foydalanish va ko'rgazmali qurollar vositasida o'quvchilarning bilish faoliyatini jadallashtirish xamda ularning o'rganilayotgan tarixiy jarayonlarni, voqea va hodisalarni aynan o'zini yoki ularning tasvirlarini ko'rish yordamida tushunchalar hosil qiladi.*

Kalit so'zlar: *Tarix, vizual vositalar, ko'rgazmalilik, xaritalar, diagrammalar, sxema, grafika, vizualizatsiya, tarixiy albomlar, vizual ta'lim.*

Kitish. Ko'rinish o'qitishning etakchi tamoyillaridan biridir. O'qitishdagi vizualizatsiya atrofida dunyoning ob'ektlari va jarayonlarini idrok etish tufayli maktab o'quvchilarida ob'ektiv voqelikni to'g'ri aks ettiruvchi g'oyalarni shakllantirishga yordam beradi va shu bilan birga, idrok etilgan hodisalar ta'lim vazifalari bilan bog'liq holda tahlil qilinadi va umumlashtiriladi.

Tarix darsini xaritalar, diagrammalar, rasmlar, bo'r chizmalar va boshqa vizualizatsiya turlaridan foydalanmasdan turib, kerakli darajada o'tkazish mumkin emas. Ular tarixiy materialni talabalarga tushunarli qilib taqdim etish imkonini beradi. Vizualizatsiya ularning e'tiborini, fikrlashini va xotirasini faollashtiradi (psixologlar isbotladilarki, odam ko'rgan narsasining 50 foizini eslab qoladi, eshitgan narsasi esa atigi 20 foizni tashkil qiladi), uni charchamasdan diqqatni darsning bir elementidan ikkinchisiga o'tkazishga majbur qiladi.

Shuningdek tarixni o'qitishda ko'rgazmali vositalar tarixiy bilimlarning o'quvchilar ongiga etkazish va singdirishda muhim manba hisoblanadi. Ko'rgazmalilik eng avvalo o'qitish va o'rganishning ko'rgazmali usuli, o'qituvchi bayonining ko'rgazmali bo'lishi, uning o'quvchilardagi tayyor obrazlarga suyana bilishi, o'quv materialini bayon qilish vaqtida ko'rgazmali qurollardan foydalanish va ko'rgazmali qurollar vositasida o'quvchilarning bilish faoliyatini jadallashtirish xamda ularning o'rganilayotgan tarixiy jarayonlarni, voqea va hodisalarni aynan o'zini yoki ularning tasvirlarini kurish yordamida o'rganishlari tushuniladi. Tarixiy xujjatlar va badiiy adabiyotlardan foydalanish o'qituvchi bayonini obrazli qilib konkretlashtirsa, ko'rgazmali qurollar vositasida o'quvchilarda o'tmish tug'risida yorqin va aniq tasavvur hosil bo'ladi, o'quvchilarning eshitish faoliyatiga kurish va sezish organlarining faoliyati

ham qushiladi. Shu bilan ularning bilimi yanada chuqurlashadi va mustaxkamlanadi. Ko'rgazmali qurollar o'quvchilarning bilim olishida muhim manba bo'lib xizmat qiladi hamda o'quvchilarning tarixiy tasavvurlariga aniqlik kiritadi va bu tasavvurlarni konkretlashtirishga yordam beradi

Ko'rgazmali qurollar o'quvchilarning murakkab tarixiy xodisalarning, tarixiy tushunchalarni ma'nosini osonroq tushunishga yordam beradi. Tarix o'qitishda qullaniladigan ko'rgazmali qurollar o'zining mazmuni, tarixiy obrazlarining xarakteri, ularni tayyorlanish va foydalanish usullariga qarab quyidagi turlarga bo'linadi: 1) Buyum ko'rsatmalilik tarixiy yodgorliklar, esdalik joylari; arxitektura yodgorliklari, hujalikka doir va boshqa kurilishlar; mehnat qurollari; kurol-yaroglar, ro'zg'or buyumlari, shu jumladan arxeologik topilmalar. 2) Tasviriy ko'rgazmalar; o'qitishda foidalanish uchun ishlangan tarixiy kartinalar va albomlar, san'at asarlari, portretlar, rasmlar, fotoxujjatlar va fotosuratlar, darsliklardagi illyustrasiyalar, o'quv diapozitivlari, diafilmlar va kinofilmlar, maketlar, mulyajlar, har-xil modellar, multimedialar, internet materiallari va boshqalar. 3) Shartli kursatmali kurollar. Tarixiy va kontur kartalar, tarixiy atlaslar, sxemalar, grafika, diagramma va kartogrammalar, applikasiyalar va pedagogik rasmlar. Buyum kursatmalilik ta'limda aloxida kasb etadi. Fizika, ximiya yoki botanika o'qituvchilari o'rganilayotgan mavzuni o'quvchilarga formula, shakl va boshqalarda ko'rsatib tushuntirsalar tarix o'qituvchisi unday imkoniyatlardan mahrumdir.

Tarix o'qituvchisi o'quvchilarga ibtidoiy odamlar hayoti va faoliyatining aynan o'zini ko'rsatib bera olmaydi, faqat gapirib beradi, kursatsa faqat ibtidoiy kishilar ishlatgan qurollarni, yashagan joylarini, yoki aytayliq o'rta asrlardagi xukmdorlarni o'zaro urushlarini emas, urushda ishlatilgan qurollarni va boshka ba'zi bir buyumlarni, ayrim sarkardalar boshliq askarlarning janglarda ko'rsatgan jasorat va qaxramonliklarini emas, balki ular to'g'risidagi rassomlar chizgan ayrim rasm-kartinalarni ko'rsatish mumkin, xolos, lekin dar holda kishilar o'tmishidan qolgan bu yodgorliklarni tarixiy voqealar tug'risida real tasavvur kilishga so'zsiz yordam beradi. O'quvchilar oradan bir necha asrlar, xatto necha-necha ming yillar o'tib ketgan zamondagi voqealar to'g'risida ma'lumot beruvchi haqiqiy buyum va narsalarni juda qiziqish va xayajon bilan o'rganadilar. Shuning uchun xam maktabda tarixiy utmishni o'rganishning asosiy manbalaridan biri bulgan bu yodgorliklarni tuplash va ulardan foydalanishga juda katta e'tibor beriladi.

Tasviriy ko'rgazmali qurollar maktab tajribasida hammadan kup qullanildi. Tasviriy ko'rgazmalar bir necha xil bo'ladi; a) o'tmishdan qolgan xaqiqiy asl nusxa xujjatlar asosida yaratilgan tasviriy ko'rgazmalar; hujjatli fotosuratlar va xujjatli kinofilmlar, predmet yodgorliklarining tasvirlari, mehnat qurollari, madaniy yodgorliklarining tasvirlari va shu kabilar; b) ilmiy jixatdan asoslab ta'mir qilingan arxitektura va boshqa yodgorliklar tasviri, ro'zg'or buyumlari yoki ular tasviri; v) rassomning ijodiy faoliyati bilan qilingan tasviriy ko'rgazmalar; tarixiy san'at asarlari darsda berilgan illyustrasiyalar, maketlar, modellar va boshqalar.

Zamonaviy sharoitda ko'plab o'qituvchilar talabalarning o'quv jarayoniga bo'lgan munosabati o'zgartirilganligini ta'kidlashmoqda va bu o'zgarishlar hech qanday holatda ta'limning nufuzini oshirish yo'nalishida emas. Ta'lim motivatsiyasi muvaffaqiyatli o'rganishning kalitidir. Vizualizatsiyadan foydalanish o'rganish motivatsiyasiga ta'sir qiluvchi ajoyib vositadir. Vizualizatsiya qiziqish uyg'otadi va faollikni rag'batlantiradi, ta'lim motivatsiyasining yuqori bosqichga - ichki motivatsiyaga o'tishiga yordam beradi, bu esa shaxs ma'naviyatini shakllantirish uchun sharoit yaratadi. Bugungi kunda o'qituvchilar o'qitishning vizual usulini qo'llashda bir qator qiyinchiliklarni boshdan kechirmoqda. Turli tarixiy davrlarga oid didaktik albomlar ("Qadimgi dunyo madaniyati tarixiga oid albom", "O'rta asrlar madaniyati haqidagi albom" va boshqalar) eskirgan. Ular zamonaviy tarixiy ta'limning mazmuni va uslubiy yondashuvlari bilan farqlanadi.

Yarim asr oldin tarix bo'yicha har bir darslik yorqin tasviriy materiallar bilan ta'minlanmagan. Ammo bugungi kunda pedagoglar tarix darsliklarini nafaqat boshlang'ich, balki o'rta maktablarda ham "rasmlar" bilan ta'minlash kerakligini to'g'ri ta'kidlashmoqda. Ta'lim va jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichi ko'rgazmali qurollarga qo'yiladigan talablarga boshqacha qarashga majbur qilmoqda. Ushbu muammoni kompyuterning cheksiz imkoniyatlaridan foydalanish orqali hal qilish mumkin. Kompyuter universal ko'p funksiyali ta'lim vositasi bo'lib, u ekran va audio asboblarni o'z ichiga oladi.

Kompyuter o'qituvchini to'liq almashtira olmaydi. O'quvchilarni qiziqitirish, qiziqishini uyg'otish, ishonchini qozonish, o'rganilayotgan fanning ma'lum jihatlariga yo'naltirish, mehnatini munosib taqdirlash, bilim olishga majburlash faqat o'qituvchining o'ziga xosdir. Tayyor multimedia dasturlari an'anaviy vizualizatsiyaga nisbatan bir qator afzalliklarga ega. Va ular professional tarzda amalga oshirilgan bo'lsa-da, ular faqat umumiy ma'lumotlarga ega. Ulardagi ma'lumotlar miqdorini 40 daqiqalik darsga kiritish mumkin emas. Shuning uchun Microsoft PowerPoint dasturidan foydalanish qulay. U dars materialini yangi materialni o'rganish bo'yicha belgilangan aniq maqsad va vazifalarga muvofiqlashtirish imkonini beradi va o'qituvchi darsni xuddi shunday uslubiy usulda o'tkazish imkoniyatiga ega. Ko'rgazmali qurollarda umumlashtirilgan tarzda aks ettirilgan tarix bevosita idrokning yaxlitligini ochib beradi. Tarix fani o'qituvchisida ko'plab illyustratsiyalar, rasmlar, fotosuratlar, devoriy xaritalar va boshqalar bo'lishi kerak, ular o'qituvchining hikoyasini illyustratsiya qilish va darslik matn materialini to'ldirish imkonini beradi. Kompyuter va axborot vositalari ta'limda mavjud bo'lgan ayrim muammolarni bartaraf etishning yaxshi vositasidir. Shuningdek, ular sizga o'rganishning eng muhim tamoyillarini amalga oshirishga imkon beradi

Vizual ta'lim - o'rganilayotgan hodisalarni bevosita idrok etish asosida yoki ularning tasvirlari yordamida o'quvchilarda g'oyalar va tushunchalar shakllanadigan mashg'ulot. Vizualizatsiyadan foydalanib, o'qituvchi o'qitishga juda muhim nuqtani - jonli tafakkurni kiritadi, bu, siz bilganingizdek, oxir-oqibatda har qanday bilishning boshlang'ich bosqichidir. U mavhum g'oyalar va so'zlarga emas, balki o'quvchi

tomonidan bevosita idrok etilgan aniq tasvirlarga asoslanadi. Ko'rgazmali qurollardan maktab o'quvchilari o'rtasida nafaqat obrazli tasvirlar yaratish, balki tushunchalarni shakllantirish, mavhum bog'lanish va bog'liqliklarni tushunish uchun ham foydalanish didaktikaning eng muhim qoidalaridan biridir. Sensatsiya va tushuncha yagona bilish jarayonining turli bosqichlaridir.

Tarix o'qitishda hech bir badiiy hikoya vositasi, hech bir ko'rgazmali tasvir o'quvchilarda o'rganilayotgan predmetlarni yoki ularning obrazlarini idrok etishda vujudga keladigan o'tmish haqidagi bunday aniq va aniq tasavvurlarni yarata olmaydi. Vizualizatsiya maktab o'quvchilariga xarita va statistik ma'lumotlarni tanqidiy tahlil qilish usullarini, tarixiy tadqiqot usullarini, shuningdek, tarixiy davrning dalili sifatida san'at asarlari bilan ishlash usullarini o'rgatishda yordam beradi.

Xulosa: Shunday qilib, vizualizatsiya tarixni o'qitishda katta rol o'ynaydi, tarixiy voqealarni ko'rsatishda ko'rinish qissa yoki tavsif materialini qisman aniqlaydi yoki qisman almashtiradi, shuningdek ko'rinish taqdimot mazmunini oshiradi, sarflangan vaqtni qisqartiradi. Ko'rgazmalilik o'quvchilarning tarixiy g'oyalarini oydinlashtirish imkonini beradi. Bundan tashqari ko'rinish tarixiy o'tmishning yorqin va aniq vizual tasvirini yaratadi hamda ko'rinish o'tmishning murakkab hodisalarini, tarixiy tushunchalarni bilishni osonlashtiradi, tarixni ob'ektiv tushunishga olib keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Sadiev A. O'zbekiston xallari tarixini o'qitish.T., 1993
2. Tustiev I. Temur va Temuriylar sulolasining tangalari.T.,1992
3. Safaeva E. O'zbekiston xalqlari tarixini o'qitishda mah'alliy materiallardan foydalanish.T.,1993
4. Roh'imov J. O'zbekiston tarixini o'rganishda arxiv manbalaridan foydalanish.T.,1995
5. Gora P.V. Metodicheskie priemi i sredstva naglyadnogo obucheniya istorii v sredney shkole.M.,1971
6. Nikiforov D.I. Naglyadnost v prepodovanii istorii.M.,1964
7. O'zbekiston tarixi davlat muzeyi.T., 1994
8. Raxmatullaev T, O'zbekiston xalqlari tarixini o'rganishda arxeologiya materiallaridan foydalanish.T.,1994
9. Babanskiy Yu.K. «Hozirgi zamon umumiy ta'lim maktablarida o'qitish metodlari» Toshkent. «O'zbekiston», 1990.
10. Sa'diev A. Maktabda tarix o'qitish metodikasi Toshkent. «O'qituvchi», 1988
11. Sa'diev A. O'zbekiston xalqlari tarixini o'qitish Toshkent. «O'qituvchi», 1993
12. Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standarti va o'quv dasturi Toshkent. «Sharq», 1999 i. 2-son
13. T.Toshpulatov, Ya.G'afforov Tarix o'qitish metodikasi Toshkent. «Universitet», 2002.
14. Kurbonov Sh. va bopshalar «Barkamol avlod orzusi» Toshkent. «Shark», 1998.